ΑΠΟ ΤΑ ΙΕΡΑΤΙΚΑ ΑΜΦΙΑ ΣΤΑ ΚΟΥΣΤ

Δρ Τατιάνα Κουσουλού
Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης, Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων, ΥΠΠΟ

Δρ Χριστίνα Μαργαρίτη
Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης, Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων, ΥΠΠΟ

Τίνα Χανιαλάκη
Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης, Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων, ΥΠΠΟ

ΟΥΜΙΑ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΤΟΥ 2004

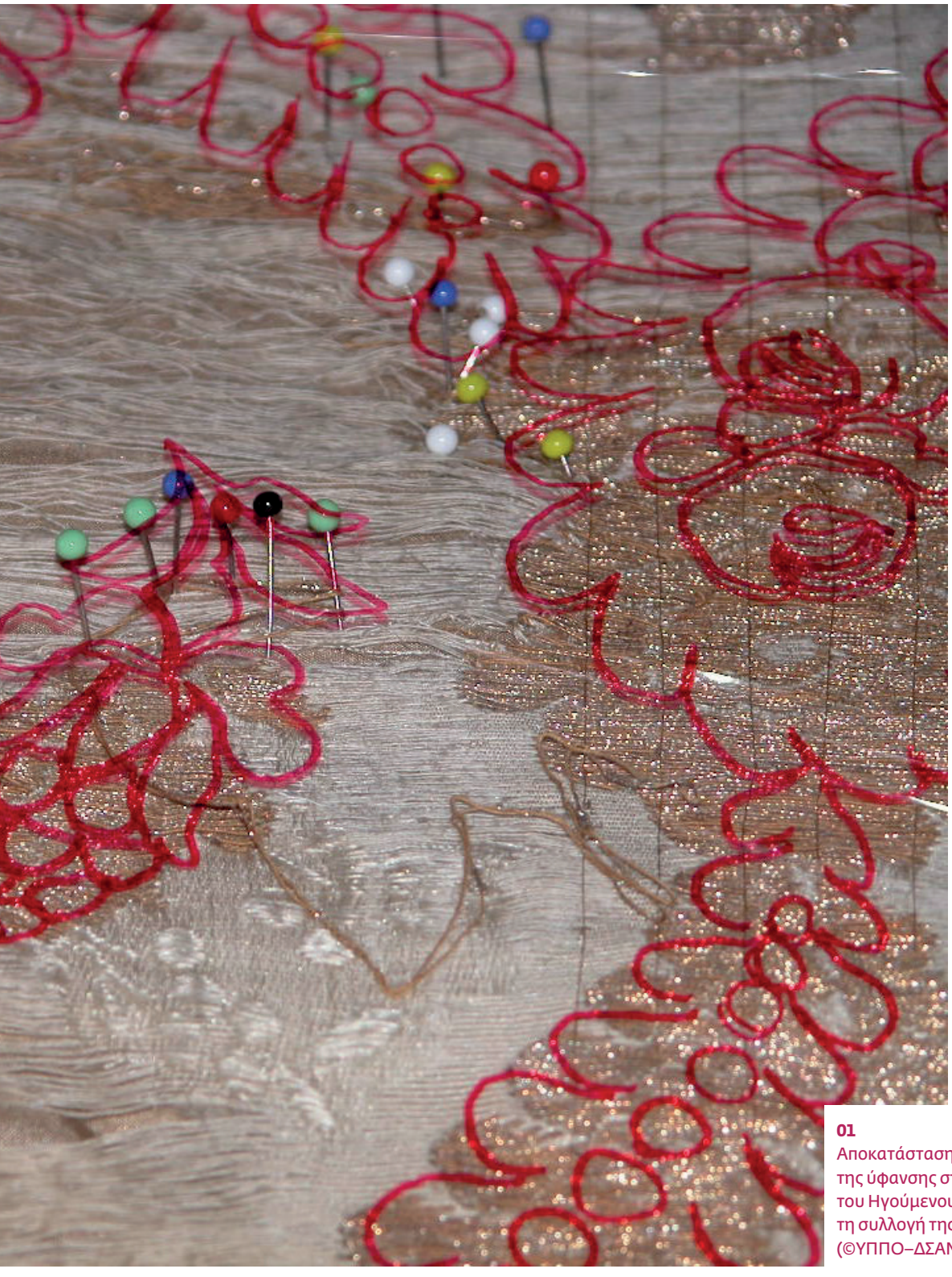

01
Αποκατάσταση του σχεδίου της ύφανσης στο στιχάριο του Ηγούμενου Γαβριήλ από τη συλλογή της Ι.Μ. Αρκαδίου (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ–ΕΦΑΡΕΘ).

Η ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΥΦΑΣΜΑΤΙΝΩΝ ΕΡΓΩΝ ΞΕΚΙΝΗΣΕ ΣΤΗ Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων (ΔΣΑΝΜ) το 2000 με την πρώτη μελέτη που αφορούσε εκκλησιαστικά άμφια από τη συλλογή της Ιεράς Μονής Χοζοβιώτισσας Αμοργού[1]. Η μελέτη αυτή οδήγησε στη σύσταση Εργαστηρίου Συντήρησης Υφάσματος της υπηρεσίας, το οποίο οργανώθηκε και εξοπλίστηκε από την αρχή με τα πιο σύγχρονα για την εποχή μέσα και στελεχώθηκε με καταρτισμένο προσωπικό, με εφαρμοσμένες γνώσεις στη συντήρηση υφασμάτινων έργων.

Τα τελευταία 25 χρόνια, το εξειδικευμένο προσωπικό του εργαστηρίου ασχολείται με συλλογές από όλη την Ελλάδα συνεργαζόμενο με τοπικές Εφορείες, συλλογές και μουσεία, δίνοντας πάντα προτεραιότητα στα δημόσια ιδρύματα. Η ιδιαιτερότητα της συντήρησης υφάσματος έγκειται στη μεγάλη ποικιλία αντικειμένων όπως: ανασκαφικά και ιστορικά υφάσματα, εκκλησιαστικά άμφια και υφάσματα, παραδοσιακά ενδύματα, κεντήματα, ταπισερί, σημαίες, υφάσματα επίπλωσης, θεατρικά κουστούμια, καθώς και σύγχρονα έργα τέχνης ακόμα και σαλόνια οχημάτων (αμαξών και αυτοκινήτων) από υφασμάτινα υλικά[2].

Η συντήρηση υφάσματος καλύπτει τη διαδικασία διατήρησης, αποκατάστασης και προστασίας υφασμάτινων αντικειμένων από ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες φθοράς. Αφορά τη μελέτη, την ανάλυση, την τεκμηρίωση και την εφαρμογή επεμβατικών ή έμμεσων μεθόδων με στόχο τη διατήρηση της φυσικής και ιστορικής τους αξίας[3]. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις στη συντήρηση υφάσματος επικεντρώνονται στην αξιοποίηση της τρισδιάστατης τεχνολογίας και των ψηφιακών εργαλείων που παρέχουν νέες δυνατότητες για τη μελέτη και την αναπαραγωγή αντικειμένων[4], στις βιώσιμες και πράσινες μεθόδους και υλικά ως μέτρο μείωσης των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής[5].

Στη διάρκεια της λειτουργίας του το Εργαστήριο Συντήρησης Υφάσματος έχει αναλάβει εμβληματικά έργα και συλλογές ανά την Ελλάδα με τη συντήρηση υφασμάτινων αντικειμένων χρονολογούμενων από το 1000 π.Χ. μέχρι και κουστούμια από την τελετή έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων 2004. Παρακάτω παρατίθενται ορισμένα παραδείγματα τα οποία είναι ενδεικτικά για τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΥΦΑΣΜΑΤΑ

Το 2021 έγινε η συντήρηση των υφασμάτων δύο ευρημάτων από τάφους σε νεκροταφείο Πρωτογεωμετρικής–Γεωμετρικής εποχής στη Σταμνά Αιτωλοακαρνανίας, που ανασκάφηκαν το 2003 και εκτίθενται στο «Ξενοκράτειο» Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσολογγίου[6]. Πρόκειται για υφάσματα που καλύπτουν το άνω μέρος κλειστού τριποδικού χάλκινου λέβητα και κρέμονται, ενώ υφάσματα και ένα καλάθι είναι τοποθετημένα στο εσωτερικό ανοιχτού χάλκινου λέβητα[7].

Το εργαστήριο ανέλαβε επίσης τη συντήρηση 12 υφασμάτων κοπτικής τέχνης και ενός παιδικού χιτώνα της συλλογής του Μουσείου Νεώτερου Ελληνικού Πολιτισμού (ΜΝΕΠ), χρονολογούμενων από τον 5ο έως τον 7ο αιώνα μ.Χ., τα οποία προορίζονταν για τη μόνιμη έκθεση του ανακαινισμένου μου-

02

σείου[8]. Ακόμα ένα σημαντικό ύφασμα του 5ου αιώνα π.Χ. που συντηρήθηκε στο εργαστήριο προερχόταν από το Δυτικό Νεκροταφείο της Ελευσίνας[9].

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΥΦΑΣΜΑΤΑ

Μεγάλη πρόκληση αποτέλεσε η συντήρηση επιλεγμένων αμφίων και λειτουργικών υφασμάτων από μονές του Αγίου Όρους. Μεταξύ αυτών ο εμβληματικός επιτάφιος του Κατακουζηνού (1354 μ.Χ.) της Ι.Μ. Βατοπαιδίου, που συντηρήθηκε με αφορμή την έκθεση «Άθως και Βυζαντινή Αυτοκρατορία» που έγινε στο Παρίσι. Τα άμφια αυτά μεταφέρθηκαν στην Αθήνα όπου συντηρήθηκαν αποκλειστικά από γυναίκες εξειδικευμένες στη συντήρηση[10]. Το εγχείρημα προκάλεσε αίσθηση αφού για πρώτη φορά τα συγκεκριμένα βυζαντινά αντικείμενα απομακρύνθηκαν από το άβατον[11].

Μία ακόμα περίπτωση συντήρησης εκκλησιαστικών υφασμάτων είναι το εμβληματικό λάβαρο και τα άμφια της Ι.Μ. Αρκαδίου[12], τα οποία επίσης προορίζονταν για μόνιμη έκθεση στο μουσείο της Μονής[13].

ΝΕΟΤΕΡΑ ΥΦΑΣΜΑΤΑ

Σημαντικές συλλογές νεότερων υφασμάτων έχουν συντηρηθεί από το εργαστήριο. Μεταξύ αυτών:

– Τα υφάσματα από τη συλλογή του πρώην βασιλικού κτήματος Τατοΐου, που περιλαμβάνουν, εκτός των άλλων, μεγάλη συλλογή ενδυμάτων μόδας, τα οποία για πρώτη φορά στην Ελλάδα αντιμετωπίζονται ως έργα τέχνης[14].

– Τα ιστορικά βεστιάρια των δύο μεγάλων και παλαιότερων

02
Φωτογραφία μεταλλικών κλωστών κεντήματος σε στερεομικροσκόπιο από τη συλλογή του Λυκείου των Ελληνίδων (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ).

03
Δημιουργία ανοξικού περιβάλλοντος με εξωτερική πηγή αζώτου για την απεντόμωση υφασμάτινης επένδυσης οχήματος (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ).

04
Εργασίες τοπικού χημικού καθαρισμού του επιταφίου από την Ι.Μ. Αγίου Παύλου στην τράπεζα χαμηλής πίεσης (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ).

θεατρικών οργανισμών της Ελλάδας, του Εθνικού Θεάτρου και του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος αλλά και, πιο πρόσφατα, του Θεατρικού Μουσείου.

– Πολλές συλλογές λαογραφικών μουσείων και τοπικών φορεσιών, μεταξύ αυτών και του βεστιαρίου του Λυκείου των Ελληνίδων[15].

– Η συλλογή των κουστουμιών έναρξης και λήξης των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας 2004, τα οποία ενώ δημιουργήθηκαν ως εφήμερα έργα για χρήση στις τελετές, τελικά, λόγω της προβολής που έτυχαν και του παγκόσμιου θαυμασμού, μετατράπηκαν σε έργα άξια διατήρησης και βεβαίως συντήρησης. Παρόλο που πρόκειται για «κουστούμια», τα υλικά κατασκευής τους δεν ήταν στο μεγαλύτερο μέρος τους από ύφασμα, αλλά από φθαρτά νεότερα υλικά όπως λάτεξ, μη υφασμένη μεμβράνη πολυαιθυλενίου (Tyvek®), χαρτοπολτό, γύψο, συνθετικούς αφρούς κ.ά., και η συντήρησή τους απαίτησε έναν συνδυασμό πολλαπλών γνώσεων και δοκιμών. Η συλλογή εκτέθηκε δύο φορές στο κοινό, στο Capital Museum στο Πεκίνο και στην Εθνική Γλυπτοθήκη στην Αθήνα[16].

– Τα 86 ενυπόγραφα έργα του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ από το Μουσείο Θεόφιλου στη Βαρειά Μυτιλήνης, τα οποία έχουν ζωγραφιστεί απευθείας σε ύφασμα, χωρίς προετοιμασία[17].

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Η μεθοδολογία που ακολουθείται σε κάθε περίπτωση διέπεται από τις εξής συγκεκριμένες αρχές:

– προσδιορισμός του μελλοντικού ρόλου του αντικειμένου, π.χ. αν προορίζεται για έκθεση ή μελέτη και αποθήκευση,

– διατήρηση και ερμηνεία της πληροφορίας που το αντικείμενο φέρει, π.χ. πληροφορίες για την τεχνολογία και τα υλικά κατασκευής του,

– ελάχιστη επέμβαση,

– αντιστρεψιμότητα των υλικών και μεθόδων επέμβασης, και

– διατήρηση της δυνατότητας μελλοντικής επανασυντήρησης και ανάλυσης.

Λαμβάνοντας υπόψη τις προαναφερόμενες ενδεικτικές περιπτώσεις αντικειμένων που έχει αντιμετωπίσει το εργαστήριο και βάσει των αρχών που διέπουν τη λειτουργία του, παρουσιάζονται τα παρακάτω βασικά στάδια συντήρησης υφάσματος.

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Η τεκμηρίωση γίνεται συστηματικά και βάσει πρωτοκόλλου και σχετικών εγγράφων που έχουν δημιουργηθεί ειδικά από το εργαστήριο και αφορά τη συλλογή, την καταγραφή, την ανάλυση και την οργάνωση πληροφοριών σχετικά με την ταυτότητα, τα υλικά και την τεχνολογία κατασκευής, την κατάσταση διατήρησης και το ιστορικό ενός αντικειμένου. Σκοπός της είναι η κατανόηση και διατήρηση της πολιτισμικής και ιστορικής αξίας και η τεκμηρίωση της επιλογής των μεθόδων συντήρησης που θα εφαρμοστούν[18].

Τα βασικά στάδια της τεκμηρίωσης είναι:

– Η καταγραφή των βασικών πληροφοριών του αντικειμένου, όπως η προέλευση, η χρονολογία, η χρήση, ο δημιουργός, η τεχνολογία και τα υλικά κατασκευής. Η καταγραφή γίνεται σε ειδική φόρμα τεκμηρίωσης, η οποία προσαρμό-

05

06

05
Αποθηκευτικός χώρος στο Τατόι, που περιλαμβάνει υφασμάτινα αντικείμενα όλων των κατηγοριών (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ).

06
Συσκευασία ολυμπιακών κουστουμιών για τη μεταφορά τους στο Πεκίνο (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ).

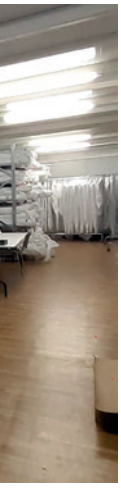

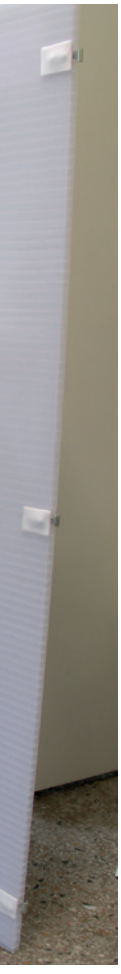

ζεται ανάλογα με την περίπτωση και βασίζεται κυρίως στο είδος του αντικειμένου.

– Η φωτογραφική τεκμηρίωση του αντικειμένου από διάφορες όψεις και οι λήψεις περιοχών με φθορές ή ιδιαίτερα τεχνολογικά χαρακτηριστικά.

– Η περιγραφή φυσικών χαρακτηριστικών, όπως τα υλικά (ύφασμα, νήματα, βαφές), τεχνικών κατασκευής (π.χ. ύφανση, κέντημα) και τυχόν διακοσμητικών στοιχείων. Οι πληροφορίες αυτές συλλέγονται μέσω οπτικής παρατήρησης, χρήσης μικροσκοπίου ή απεικονιστικών τεχνικών και καταγράφονται σε ειδικά διαμορφωμένη φόρμα ανά είδος αντικειμένου.

– Η εκτίμηση και η ανάλυση της κατάστασης διατήρησης με καταγραφή φθορών και αλλοιώσεων και τις πιθανές αιτίες τους, όπως η έκθεση στο φως, η υγρασία ή βιολογικοί παράγοντες (μικροοργανισμοί, έντομα).

– Η ιστορική τεκμηρίωση με έρευνα για την πολιτισμική, κοινωνική και ιστορική σημασία του αντικειμένου. Αυτή μπορεί να περιλαμβάνει τη σύνδεση με συγκεκριμένα γεγονότα, πολιτισμούς ή παραδόσεις και πρόσωπα.

– Οι φυσικοχημικές αναλύσεις με εξέταση των αντικειμένων με μη επεμβατικές μεθόδους ή με τη συλλογή δειγμάτων και την ανάλυση αυτών ακόμη και με καταστρεπτικές τεχνικές όπου κρίνεται απαραίτητο και πάντα μετά τη σχετική άδεια δειγματοληψίας (εικ. 2).

– Ο σχεδιασμός και οι προτάσεις συντήρησης, είτε μέσω μελετών οι οποίες εγκρίνονται από τα αρμόδια συμβούλια του ΥΠΠΟ, είτε μέσω τεχνικών εκθέσεων.

– Η αποτίμηση των εργασιών συντήρησης μέσω τεχνικών εκθέσεων.

ΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Η διαδικασία της προληπτικής συντήρησης συνίσταται σε μέτρα και δράσεις που αποσκοπούν στην ελαχιστοποίηση ή και στην αποτροπή της μελλοντικής φθοράς ή απώλειας των υλικών των αντικειμένων με τρόπο έμμεσο, δηλαδή χωρίς παρέμβαση στο ίδιο το αντικείμενο. Η διαδικασία περιλαμβάνει: α) τον έλεγχο και τη ρύθμιση των συνθηκών του περιβάλλοντος του αντικειμένου, δηλαδή τη θερμοκρασία, τη σχετική υγρασία, τις ακτινοβολίες, β) τον έλεγχο ρυπαντών και επιβλαβών οργανισμών (έντομα, τρωκτικά, πτηνά, μικροοργανισμοί), γ) τον σχεδιασμό για καταστάσεις έκτακτης ανάγκης (πλημμύρα, πυρκαγιά, σεισμός, προσβολή από επιβλαβείς οργανισμούς), και δ) σε ορισμένες περιπτώσεις, την εκπαίδευση των ιδιοκτητών των αντικειμένων για τις ενδεδειγμένες πρακτικές διαχείρισής τους.

Το εργαστήριο έχει κατ' επανάληψη διαχειριστεί αντικείμενα είτε μολυσμένα από έντομα είτε υψηλού κινδύνου. Η εμπειρία αυτή έχει οδηγήσει στον εξοπλισμό του καθώς και στη δημιουργία πρωτοκόλλων καραντίνας κατάλληλων για κάθε περίπτωση και παράλληλα ασφαλών για το περιβάλλον και την υγεία των εργαζομένων. Ενδεικτικά, ως πληρέστερη αλλά και πολυπλοκότερη αναφέρεται η περίπτωση της συλλογής υφασμάτινων αντικειμένων του πρώην βασιλικού κτήματος Τατοΐου, όπου συνυπάρχουν όλα τα είδη και μεγέθη υφασμάτων (από ενδύματα βρεφών έως υπερμεγέθεις μάλλινοι τάπητες) και έχουν καταγραφεί όλες σχεδόν οι πιθανές προσβολές από επιβλαβείς οργανισμούς. Στη συλλογή αυτή εφαρμόζονται εδώ και 20 χρόνια διαφορετικές μέθοδοι απεντόμωσης χωρίς τη χρήση επικίνδυνων βιοκτόνων, με πρωτόκολλο που δημιουργήθηκε από το εργαστήριο συντήρησης υφάσματος της ΔΣΑΝΜ. Στη συνέχεια, το προσωπικό ενημερώθηκε και εκπαιδεύτηκε, ενώ το πρωτόκολλο υιοθετήθηκε από τα υπόλοιπα εργαστήρια και εφαρμόστηκε σε όλα τα οργανικά υλικά της συλλογής του κτήματος. Οι επιβλαβείς οργανισμοί, όπως οι περισσότεροι ζωντανοί οργανισμοί, επηρεάζονται από τις περιβαλλοντικές παραμέτρους. Μεταβάλλοντας τις παραμέτρους είναι δυνατός τόσο ο έλεγχος όσο και η εξόντωσή τους. Η ομάδα εργασίας υιοθέτησε για την εξόντωση εντόμων μεθόδους κατάλληλες για συλλογές που έχουν αναπτυχθεί βάσει της παραπάνω αρχής, δηλαδή: κατάψυξη, δημιουργία ανοξικού περιβάλλοντος με απορροφητές–καταναλωτές οξυγόνου και δημιουργία ανοξικού περιβάλλοντος με εξωτερική πηγή αζώτου (εικ. 3). Έτσι εξασφάλισε γρήγορα και αποτελεσματικά την ασφάλεια και τη μακροημέρευση της συλλογής[19].

Μια άλλη περίπτωση εφαρμογής προληπτικής συντήρησης είναι τα ιστορικά βεστιάρια των θεάτρων με τα οποία η ΔΣΑΝΜ έχει πολυετή συνεργασία κρατώντας ρόλο συμβουλευτικό τόσο σε περιόδους κανονικότητας όσο και σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης. Μέσα από αυτοψίες και καταγραφές των συλλογών, το εργαστήριο έχει συντελέσει στη βελτίωση των συνθηκών φύλαξης των ενδυμάτων, στη διαδικασία κήρυξης των κουστουμιών ως μνημείων, έχει προτείνει καλές πρακτικές διαχείρισής τους, έχει διαμορφώσει κατάλληλους αποθηκευτικούς χώρους και έχει επέμβει σε έκτακτες καταστάσεις.

Στην περίπτωση των έργων του Θεόφιλου χρειάστηκε να ληφθούν μέτρα αντιμετώπισης των προβλημάτων που προκαλούσαν στη συλλογή η υγρασία του κτηρίου, η επιβλαβής ακτινοβολία και ο ακατάλληλος τρόπος ανάρτησης των έργων (κορνίζα). Τα έργα ήταν τοποθετημένα σε ξύλινα πλαίσια υποστήριξης και στερεωμένα περιμετρικά με καρφιά, ενώ υπήρχε κάλυμμα από ακρυλικό διαφανές φύλλο (Plexiglas®) σε μικρή απόσταση από την επιφάνεια του έργου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δυσκολία παρατήρησης του έργου, λόγω των αντανακλάσεων, καθώς και τη δημιουργία ευνοϊκού μικροκλίματος για μικροοργανισμούς και έντομα. Ο Δήμος Μυτιλήνης επιμελήθηκε την ανακατασκευή του κτηρίου, ενώ η ΔΣΑΝΜ ανέλαβε τη ρύθμιση των κατάλληλων περιβαλλοντικών συνθηκών στον εκθεσιακό αλλά και τον αποθηκευτικό χώρο[20].

ΕΠΕΜΒΑΤΙΚΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Στις περιπτώσεις όπου ένα αντικείμενο πρόκειται να περιληφθεί σε κάποια μόνιμη έκθεση και είναι σε κακή κατάσταση διατήρησης, απαιτείται η εκτεταμένη εφαρμογή επεμβατικών μεθόδων συντήρησης, όπως καθαρισμοί και στερεώσεις με ράψιμο και συγκολλητικά.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ενώ το ύφασμα θεωρείται προϊόν καθημερινής και οικιακής χρήσης, κατά την οποία το «πλύσιμο» με νερό είναι ο βασικός τρόπος φροντίδας του, στην περίπτωση των ιστορικών υφασμάτων η χρήση του νερού θε-

ωρείται εργασία εξαιρετικά επεμβατική και επίφοβη, επειδή μπορεί να απομακρύνει στοιχεία. Επομένως, στα μουσειακά αντικείμενα από ύφασμα εφαρμόζονται ειδικοί τρόποι καθαρισμού που αξίζουν ειδικής αναφοράς.

Τα Κοπτικά Υφάσματα από τη συλλογή του Μουσείου Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού (ΜΝΕΠ) είχαν καθαριστεί τη δεκαετία του 1920 με υγρό καθαρισμό και τη δεκαετία του 1970 είχαν στερεωθεί με συγκολλητικά τα οποία υποβαθμίστηκαν με το πέρασμα του χρόνου και γι' αυτό αποφασίστηκε να αφαιρεθούν. Λόγω αυτών των επεμβάσεων, κατά τον νέο καθαρισμό δεν τέθηκαν θέματα δεοντολογίας για τυχόν απομάκρυνση ιστορικών στοιχείων — π.χ. υπολειμμάτων DNA, εφόσον πρόκειται για ταφικά υφάσματα[21]. Έτσι αποφασίστηκε να γίνει εκ νέου χημικός και υγρός καθαρισμός προσαρμόζοντας όμως τις διαδικασίες και επιλέγοντας τεχνικές που θα ανταποκρίνονταν στις ιδιαίτερες ανάγκες των αντικειμένων[22].

Οι τεχνικές καθαρισμού που χρησιμοποιούνται από το εργαστήριο εξελίσσονται παράλληλα με τις διεθνείς τάσεις, για τις οποίες το προσωπικό είναι ενήμερο. Έτσι, στην περίπτωση του υφάσματος της Ελευσίνας χρησιμοποιήθηκαν για τον υγρό και χημικό καθαρισμό του για πρώτη φορά γέλες (gels), οι οποίες στη συνέχεια προστέθηκαν στις δοκιμασμένες μεθόδους καθαρισμών με εξαιρετικά πλεονεκτήματα.

Μια ιδιαίτερη τεχνική —τόσο στον καθαρισμό όσο και στη στερέωση και συμπλήρωση υφασμάτινου αντικειμένου— χρησιμοποιήθηκε κατά τη συντήρηση του υφασμάτινου επιταφίου της Ι.Μ. Αγίου Παύλου στο Άγιον Όρος. Το ύφασμα παρουσίαζε εκτεταμένους λεκέδες από κεριά, οι οποίοι καθαρίστηκαν σε τράπεζα χαμηλής πίεσης, με μίγματα διαλυτών (εικ. 4). Οι τεράστιες απώλειες που παρουσίαζε συμπληρώθηκαν με νέο μεταξωτό ύφασμα, μόνο στο ήμισυ του αντικειμένου, ώστε να επιτευχθεί αισθητική συνοχή, χωρίς να αποκρύπτονται πληροφορίες για τη στρωματογραφία του. Τέλος, η επιφάνεια καλύφθηκε με nylon net με σκοπό τη σταθεροποίηση της κατάστασής του και την ενοποίηση των ευαίσθητων τμημάτων του[23].

Στις περιπτώσεις των αντικειμένων από τη συλλογή της Ι.Μ. Αρκαδίου χρειάστηκαν εκτεταμένες επεμβάσεις με ράψιμο σε αρκετά από αυτά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το στιχάριο του Ηγούμενου Γαβριήλ, στο οποίο υπήρχε έντονη φθορά λόγω του μακροχρόνιου ακατάλληλου τρόπου έκθεσης, με αποτέλεσμα την πλήρη αλλοίωση του επαναλαμβανόμενου σχεδίου. Το τμήμα του σχεδίου που επαναλαμβανόταν αποτυπώθηκε από περιοχή σε καλή κατάσταση και μεταφέρθηκε στις περιοχές φθοράς ώστε να γίνει επανατοποθέτηση των μεταλλικών νημάτων στα σωστά σημεία (εικ. 1).

Τέλος, ενώ η χρήση συγκολλητικών για λόγους στερέωσης δεν ενδείκνυται στη συντήρηση υφάσματος, υπάρχουν περιπτώσεις που είναι αναπόφευκτη λόγω της ιδιαιτερότητας κάποιων αντικειμένων. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το ζεύγος αμφιπρόσωπων σημαιών της Κοινοπολιτείας από την Κέρκυρα, οι οποίες στο πλαίσιο συντήρησης στο εργαστήριό μας στερεώθηκαν με χρήση συγκολλητικών, με nylon net, σε μορφή «σάντουιτς», ώστε να είναι ορατές και οι δύο ζωγραφισμένες τους όψεις κατά την έκθεσή τους στο κοινό.

ΣΥΣΚΕΥΑΣΙΑ – ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ – ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

Η συσκευασία για μακροχρόνια αποθήκευση αλλά και για μεταφορά, δανεισμό ή μετακίνηση αποτελεί βασικό μέλημα της ομάδας μας, καθώς τα υφασμάτινα αντικείμενα παρουσιάζουν ιδιαίτερες ανάγκες και μεγάλη ευαισθησία. Κάθε αντικείμενο ή συλλογή παρουσιάζει μοναδικότητα στον σχεδιασμό. Ωστόσο, ένα παράδειγμα που αξίζει να αναφερθεί είναι η μεγάλη και πολυποίκιλη συλλογή του Τατοΐου, για την οποία έχουν χρησιμοποιηθεί μέθοδοι συσκευασίας για μακροχρόνια αποθήκευση, με σχεδιασμό για δύσκολες συνθήκες αποθήκευσης και μεταφοράς λόγω της ιδιαίτερης θέσης και φύσης της συλλογής. Για τα βασιλικά ενδύματα που μπορούν να κρεμαστούν δημιουργούνται επενδυμένες κρεμάστρες και θήκες από Tyvek® (custom made). Τα χαλιά και τα επίπεδα αντικείμενα μεγάλου μεγέθους γίνονται ρολά με αρχειακούς κυλίνδρους, σε ειδικά σχεδιασμένο σύστημα ανάρτησης. Τα υπόλοιπα συσκευάζονται σε αρχειακά κουτιά τα οποία πληρούν διεθνείς προδιαγραφές για τη διατήρηση των έργων τέχνης (εικ. 5)[24].

Η μεταφορά των υφασμάτινων έργων, είτε λόγω αλλαγής αποθηκευτικού χώρου είτε λόγω δανεισμού για εποχιακή έκθεση, αποτελεί κάθε φορά πρόκληση για την ομάδα. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η συσκευασία επιλεγμένων κουστουμιών των Ολυμπιακών Αγώνων που ταξίδεψαν στο Πεκίνο για περιοδική έκθεση το 2008. Όπως προαναφέρθηκε, η φύση των κουστουμιών αλλά και η τρισδιάστατη και σε μερικές περιπτώσεις άκαμπτη δομή τους οδήγησαν σε ιδιαίτερο σχεδιασμό των συσκευασιών, σε συνεργασία με εξειδικευμένη εταιρεία μεταφορών έργων τέχνης, με στόχο να ταξιδέψουν με πλοίο μέχρι την Κίνα! Ομοιώματα σώματος από αφρό πολυαιθυλενίου, αρχειακά κουτιά σε επίπεδη θέση και γέμισμα των ενδυμάτων με μαλακό αντιόξινο χαρτί, αλλά και εσωτερικά ακρυλικά στηρίγματα δημιουργήθηκαν από τους συντηρητές για την ασφαλή συσκευασία τους (εικ. 6)[25].

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΠΡΟΘΗΚΩΝ ΚΑΙ ΣΤΗΡΙΓΜΑΤΩΝ

Σε πλήθος περιπτώσεων το εργαστήριο υφάσματος καλείται να σχεδιάσει ή/και να εφαρμόσει τον κατάλληλο τρόπο έκθεσης υφασμάτινων αντικειμένων σε διαφορετικά μουσεία και εκθεσιακούς χώρους ανά την Ελλάδα. Το βασικό κριτήριο είναι πάντα η κατάσταση διατήρησης και οι ανάγκες των εκάστοτε αντικειμένων.

Στην περίπτωση των ευρημάτων από τη Σταμνά Αιτωλοακαρνανίας, και επειδή τόσο τα υφάσματα και το καλάθι όσο και οι μεταλλικοί λέβητες ήταν σε κακή κατάσταση και ιδιαίτερα ευαίσθητα, η ΔΣΑΝΜ σχεδίασε και η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας ανέλαβε την κατασκευή προθήκης με ειδικό μηχανισμό για την παραγωγή αζώτου ώστε να μειωθεί στο ελάχιστο δυνατό το επίπεδο οξυγόνου και να επιτευχθεί έτσι σημαντική μείωση του ρυθμού περαιτέρω γήρανσης των ευρημάτων (εικ. 8).

Πολλές φορές στην ιστορία του εργαστηρίου έχει ζητηθεί από τους συντηρητές της ομάδας να σχεδιάσουν και τελικά να κατασκευάσουν στηρίγματα για την παρουσίαση ιερατικών αμφίων και εκκλησιαστικών υφασμάτων με σκοπό την αφαιρετική έκθεσή τους χωρίς τη χρήση ανθρώπινων ομοι-

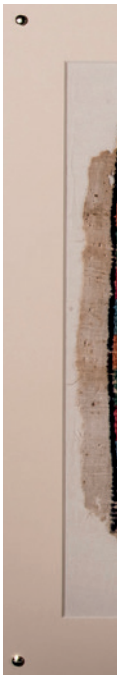

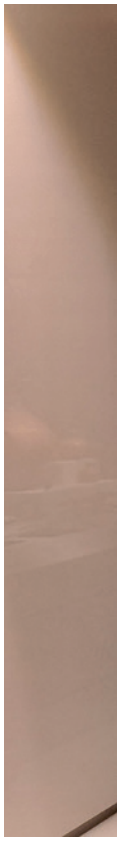

07

08

07
Τοποθέτηση κοπτικού υφάσματος σε ενισχυμένο πίνακα με Optium Museum Acrylic® (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ).

08
Ειδικά σχεδιασμένη προθήκη για τα ευρήματα από τη Σταμνά με μηχανισμό παροχής αζώτου (© ΥΠΠΟ–ΕΦΑΑΙΤ–Ξενοκράτειο Αρχαιολογικό Μουσείο).

09
Εκτύπωση τρισδιάστατης κεφαλής για την τοποθέτηση εξαρτημάτων κεφαλής σε μουσειακή έκθεση (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ).

10
Στηρίγματα και βάσεις για την έκθεση ιερατικών αμφίων από το Άγιον Όρος σε περιοδική έκθεση στο Παρίσι (©ΥΠΠΟ–ΔΣΑΝΜ).

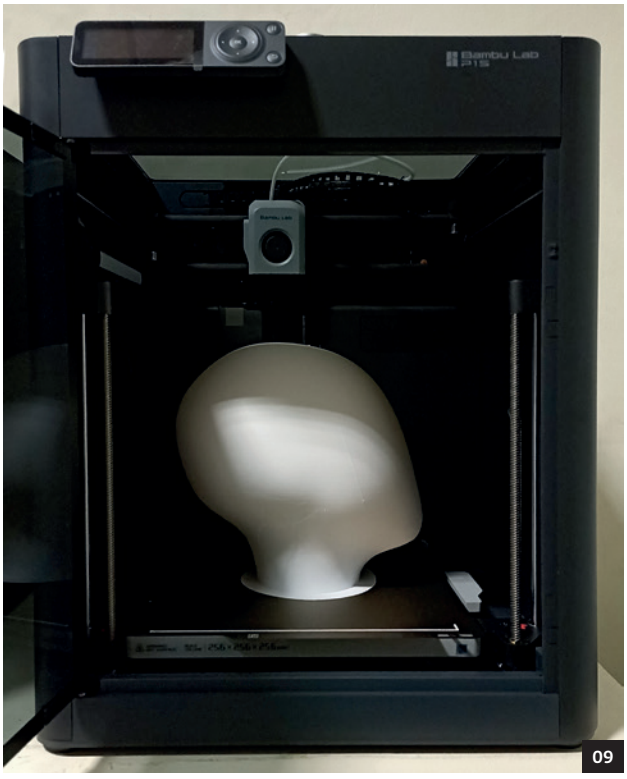

09

10

ωμάτων στα οποία να φορεθούν τα ενδύματα. Τα ιδιαίτερα σχήματα αυτών των υφασμάτων, όπως το κωνικό φελόνιο, το ρομβοειδές επιγονάτιο, τα τραπεζοειδή επιμανίκια και ο σταυροειδής σάκος, έχουν αναδειχθεί κατάλληλα χάρη στα ομοιώματα έκθεσης που δημιουργήθηκαν από αρχειακά και πλήρως συμβατά με τα αντικείμενα υλικά. Αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί η συλλογή των αμφίων που ταξίδεψε στο Petit Palais στο Παρίσι (2009), για τα οποία ο σχεδιασμός και η εκτέλεση των στηριγμάτων έγιναν εξ ολοκλήρου στο εργαστήριό μας (εικ. 10)[26].

Το Λάβαρο της Ι.Μ. Αρκαδίου ήταν το πρώτο αντικείμενο στην Ελλάδα στο οποίο εφαρμόστηκε η μέθοδος κατακόρυφης έκθεσης υπό πίεση (pressure mounting). Η ίδια μέθοδος και με παραλλαγές χρησιμοποιήθηκε στα Κοπτικά Υφάσματα και στο Ύφασμα της Ελευσίνας το οποίο εκτίθεται σε ειδικά σχεδιασμένη προθήκη–συρτάρι.

Τα έργα του Θεόφιλου τοποθετήθηκαν σε δρύινα πλαίσια με αρκετό βάθος ώστε το έργο να βρίσκεται μακριά από το κάλυμμα για την αποφυγή δημιουργίας μικροκλίματος. Η κάλυψη των πλαισίων έγινε με ένα νέο υλικό που μειώνει την υπεριώδη ακτινοβολία σε ποσοστό 99%, δεν δημιουργεί στατικό ηλεκτρισμό, μειώνει στο ελάχιστο τις ανεπιθύμητες αντανακλάσεις, έχει το μισό βάρος από ένα αντίστοιχων διαστάσεων φύλλο γυαλιού και δεν σπάει. Το υλικό αυτό ονομάζεται Optium Museum Acrylic® και η περίπτωση του Θεόφιλου ήταν η πρώτη φορά που χρησιμοποιήθηκε σε αντικείμενα υπό την εποπτεία του ΥΠΠΟ[27]. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε και σε άλλες συλλογές όπως τα Κοπτικά Υφάσματα (εικ. 7).

Υπάρχει μεγάλη εμπειρία στην κατασκευή ομοιωμάτων για την έκθεση τρισδιάστατων αντικειμένων (ενδυμάτων, εξαρτημάτων) η οποία μέχρι σήμερα γίνεται με τη χρήση ειδικών αφρωδών υλικών που μορφοποιούνται από τους ίδιους τους συντηρητές[28]. Πρόσφατα έγιναν δοκιμές κατασκευής ομοιωμάτων για την τοποθέτηση εξαρτημάτων κεφαλής σε μουσειακή έκθεση με τη χρήση τρισδιάστατου εκτυπωτή (εικ. 9). Η διαδικασία βρίσκεται σε εξέλιξη με πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα αφού μας επιτρέπει να δημιουργήσουμε ομοιώματα με ακρίβεια ως προς τις απαιτούμενες διαστάσεις και τα σχήματα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το Εργαστήριο Συντήρησης Υφάσματος λειτουργεί πάντα με γνώμονα τον διαρκή εμπλουτισμό των γνώσεων και τη συνεχή ενημέρωση για τις σύγχρονες κατακτήσεις της επιστήμης. Τα στελέχη του επικαιροποιούν την επιστημονική σκευή τους μέσω συμμετοχής σε σεμινάρια, συνέδρια και ερευνητικά προγράμματα, αλλά και με δημοσιεύσεις των εργασιών του, ώστε οι υπηρεσίες που προσφέρει να άπτονται πάντα των τελευταίων εξελίξεων στη συντήρηση υφάσματος.

Σημειώσεις

1 Η μελέτη αυτή εγκρίθηκε από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο και το έργο εκτελέστηκε με χρηματοδότηση του Γ΄ ΚΠΣ από την 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (ΕΒΑ) Δωδεκανήσου.

2 Frances Lennard / Patricia Ewer / Laura Mina (επιμ.), *Textile Conservation. Advances in Practice,* Routledge, UK 2024, σ. 20.

3 ICOM–CC, *Terminology for conservation (2008)*, https://www.icom-cc.org/en/terminology-for-conservation (28.01.2025).

4 Dinah Eastop, «New Ways of Engaging with Historic Textiles: Interactive Images Online», *Textile History* 47/1 (2016), σ. 82–93, https://doi.org/10.1080/00404969.2016.1144866. Qian–Kun Ding / Hui–E Liang, «Digital restoration and reconstruction of heritage clothing: a review», *Heritage Science* 12 (2024), σ. 225–246, https://doi.org/10.1186/s40494-024-01349-4.

5 ICOM, *Statement: Museums and climate activism* (11.11.2022), https://icom.museum/en/news/icom-statement-climate-activism/ (28.01.2025).

6 Ολυμπία Βικάτου, *Ξενοκράτειον. Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου,* Lamda Development, Αθήνα 2021.

7 Lazaros Kolonas / Christina Margariti / Irene Skals / Kalliope Sarri / Ina Vanden Berghe / Marie–Louise Nosch, «Heirs of the loom? Funerary textiles from Stamna (Aitolia, Greece). A preliminary analysis», στο M. Fotiadis / R. Laffineur / Y. Lolos / A. Vlachopoulos (επιμ.), *Hesperos. The Aegean seen from the West* (Aegeum, 41), 2017, σ. 533–544. Η συντήρηση των ευρημάτων έγινε στο Μεσολόγγι από ιδιώτη συντηρητή και σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας.

8 Τίνα Χανιαλάκη / Χριστίνα Μαργαρίτη, «Εφιάλτης στο δρόμο με τα Κοπτικά: προκλήσεις στη συντήρηση συλλογής Κοπτικών υφασμάτων», *Ημερίδα Πανελλήνιας Ένωσης Συντηρητών Αρχαιοτήτων, 30 Νοεμβρίου 2015*, Αθήνα, υπό έκδοση, σ. 17–24.

9 Christina Margariti / Tina Chanialaki (2019), «Old and new approaches in the conservation of excavated textiles», στο Howard Sutcliffe (επιμ.), *Preprints 12th Biennial North American Textile Conservation Conference,* Ottawa–Gatineau, Canada, September 23–27, 2019, σ. 180–198.

10 Tatiana Kousoulou, «Conserving the legend: conservation and research of a sixteenth-century sakkos from Mount Athos», *Journal of the Institute of Conservation* 36/1 (2013), σ. 18–34.

11 Το έργο έγινε σε συνεργασία με τη 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο της έκθεσης στο Παρίσι το 2009.

12 Tatiana Kousoulou, «To fill or not to fill: ethical considerations and practical solutions on the conservation of the historic banner of Arkadi Monastery in Crete», *Mind the Gap! Structural and aesthetic options for the treatment of loss in textiles, April 27th, 2009, The Victoria and Albert Museum,* London 2010, σ. 15–24.

13 Η συντήρηση των εκκλησιαστικών υφασμάτων της Ι.Μ. Αρκαδίου έγινε σε συνεργασία της ΔΣΑΝΜ με την ΕΦΑ Ρεθύμνου (τότε 13η ΕΒΑ).

14 Tatiana Kousoulou, «The Royal Clothing of Modern Greece: First aid and Preservation», *Dress and Politics. Proceedings of the Annual Meeting of the ICOM Costume Committee, September 7–13, 2014, Nafplion – Athens, Peloponnesian Folklore Foundation* (Ενδυματολογικά, 5), Αθήνα 2015, σ. 74–80.

15 Λύκειο των Ελληνίδων, *Ένας μαγικός μικρόκοσμος από ίνες και χρυσοκλωστές. Ημερολόγιο Λυκείου των Ελληνίδων για το έτος 2010*, Εκδόσεις του Λυκείου των Ελληνίδων, Αθήνα 2009.

16 Το έργο έγινε σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Ολυμπιακής Αξιοποίησης. Μερικά από τα κουστούμια εκτίθενται σήμερα στο Ολυμπιακό Μουσείο της Αθήνας. Tatiana Kousoulou, «Making the ephemerus being substantive. The role of the conservator in the sculptured costume collection of the Athens 2004 Olympic Games opening ceremony», ανακοίνωση στο συνέδριο *Plastics: Looking at the future and learning from the past, Victoria and Albert Museum, 23–25 May 2007*.

17 Christina Margariti / Katerina Efthimiou / Christina Prili / Panagiotis Kostaloupis / Amani–Christiana Saint / Vasiliki Dritsa / Maria Koui, «The effects of textile conservation on "outside influences"», στο Howard Sutcliffe (επιμ.), *Outside Influences. 13th North American Textile Conservation Conference, October 2021*, 2021, σ. 107–127. Τα έργα μεταφέρθηκαν στην Αθήνα για να συντηρηθούν και για να σχεδιαστούν τα πλαίσια ανάρτησής τους (κορνίζες), η προμήθεια των οποίων έγινε σε συνεργασία με τον Δήμο Μυτιλήνης.

18 Ulla Mannering / Irene Skals, «Textiles and Fabrics: Conservation and Preservation», στο C. Smith (επιμ.), *Encyclopedia of Global Archaeology* (2020), Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-30018-0_488

19 Tatiana Kousoulou, «When Royal becomes popular. The preventive conservation, documentation and disaster planning project for the textile collection of the former Greek Royal Palace of Tatoi», *6th North American Textile Conservation Conference Facing Impermanence, exploring preventive conservation for textiles: November 6–9, 2007*, Washington DC 2007.

20 Βλ. σημ. 17.

21 Christina Margariti / Ina Vanden Berghe / Gabriela Sava / Tina Chanialaki, «The analysis and conservation of a 5th century CE child's tunic from Egypt», *Archaeological Textiles Review* 62 (2021), σ. 21–31.

22 Τίνα Χανιαλάκη / Χριστίνα Μαργαρίτη, «Εφιάλτης στο δρόμο με τα Κοπτικά: προκλήσεις στη συντήρηση συλλογής Κοπτικών υφασμάτων», *Ημερίδα Πανελλήνιας Ένωσης Συντηρητών Αρχαιοτήτων, 30 Νοεμβρίου 2015*, Αθήνα, υπό έκδοση, σ. 17–24. Tina Chanialaki / Ina Vanden Berghe / Mathieu Boudin / Christina Margariti, «The hopeful reunion of the floating heads: the conservation of two textile fragments and their possible association with a third», *Journal of the Institute of Conservation* 41/2 (2018), σ. 113–127. https://doi.org/10.1080/19455224.2018.1463922.

23 Tatiana Kousoulou, «Conservation of the gold-embroidered epitaphios from the St Paul Monastery, Mount Athos: the hidden story of an ecclesiastical textile», στο *Preprints IIC Congress: Conservation and the Eastern Mediterranean, Istanbul 20–24 September 2010,* International Institute for Conservation, 2010, σ. 80–85.

24 Βλ. σημ. 19.

25 Τατιάνα Κουσουλού, «Ολυμπιακοί Αγώνες Αθήνα 2004 – Όταν Έκλεισε η Αυλαία! Το έργο συντήρησης των κουστουμιών τελετών έναρξης και λήξης», στο *Πρακτικά Β΄ Ημερίδας Ενδυμασιολογίας, Ελληνική Εταιρεία Ενδυμασιολογίας, 21 Μαρτίου 2009*, Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων – Ελληνικό τμήμα (ICOM), Αθήνα 2020, σ. 15–24.

26 Tatiana Kousoulou, «Epitrachelion, epigonation, epimanikia, conservation and display of the most treasured accessories of the christian orthodox vestments», *e-conservation magazine* 25 (2013), σ. 139–152.

27 Βλ. σημ. 17.

28 Τατιάνα Κουσουλού, «Μουσειακή έκθεση ιστορικών ενδυμάτων: Υπάρχει η τέλεια κούκλα;», στο *50 Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Ενδυμασιολογίας « Ένδυμα: Έρευνα – Μουσείο – Θέατρο», Μουσείο Μπενάκη Πειραιώς, 8–10 Δεκεμβρίου 2023*, υπό έκδοση.